

Megfigyelés, beszerzés, koncepciós perek Hat jugoszláv politikai emigráns és az állambiztonság (1948–1955)

II. rész

A koncepciós per és következményei

Az 1948-ban kirobbant szovjet–jugoszláv „mini hidegháborús” konfliktus előre nem várt következményeként jugoszláv politikai emigráns közösségek szerveződtek a Szovjetunióban és a korabeli szóhasználatnál „népi demokráciáknak” nevezett kelet-európai szovjet csatlósállamokban¹ Az emigránsok szervezete Magyarországon is megalakult, annak Branislav Doroslovački, Ozren Krstonošić, Savo Novaković, Milutin Stevanović, Albert Svetina és Živorad Todorović is tagja volt. Túl azon, hogy az emigráció tagjaként kivették részüket a Jugoszlávia elleni rágalomhadjáratból, a hat életút további közös vonását jelentette, hogy Dušan Vidović politikai emigráns elrablását követően az Államvédelmi Hatóság mindannyiukat letartóztatta, majd 1952 szeptemberében mondvacsínált és koholt vádakon alapuló egyéni koncepciós perekben az ügyekben eljáró bíróság 5-től 15 évig terjedő szabadságvesztésre ítélte őket. Mégis, ki volt ez a hat emigráns? A többi, Magyarországon élő politikai emigráns közül miért, milyen vádak alapján és miért pont őket ítélték el? Miért pont 1952 őszén került sor perükre? Tanulmányomban amellet, hogy választ keresek e kérdésekre, magyarországi levéltári források alapján a hat emigráns életének főbb csomópontjait, politikai és egyéb tevékenységét is megkísérlem rekonstruálni. Életpályájuk tágabb kontextusba helyezésével egyéni sorsukat a mikrotörténeti elemzésen túl szélesebb történelmi folyamatokba, a szovjet–jugoszláv és a magyar–jugoszláv kapcsolatok koordinátarendszerébe is igyekszem elhelyezni.

Tanulmányom első, a *Betekintő* 2015/4. számában megjelent részében az 1952 szeptemberében elítélt hat politikai emigráns származását, társadalmi háttérét és emigrálásukat megelőző politikai tevékenységét vizsgáltam meg. A korai impulzusok bemutatásán túl a politikai emigrációban eltöltött időszakokra is hangsúlyt helyeztem. Ezzel összefüggésben röviden kitértem második világháborús tevékenységükre, a titói Jugoszláviában befutott politikai karrierjükre és Magyarországra kerülésük körülményeire, továbbá elemeztem emigrálásuk háttérét és az emigrációban kifejtett politikai tevékenységüket. A most olvasható második szerkezeti egységben magukkal a perekkel foglalkozom. Részletesen elemzem letartóztatásuk körülményeit, az ellenük felhozott vádakat, a perben hozott ítéleteket és a felülvizsgálat részleteit. A felülvizsgálatot az 1953-at követő rehabilitációs eljárások tágabb kontextusába is megkísérlem elhelyezni. Tanulmányomban arra is törekszem, hogy az egyéni portrékon túl rámutassak a hat életút hasonlóságaira, közös és eltérő vonásaira is. Mindezzel egyéni sorsuk alakulását (mikrotörténetüket) tágabb, emigrációtörténeti, szovjet–jugoszláv és magyar–jugoszláv kapcsolattörténeti (makrotörténeti) összefüggésbe helyezem. Tanulmányomban továbbra is elsősorban levéltári források alapján mutatom be a hat életút alakulását. A vonatkozó alapkutatásokat az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában folytattam.

Koncepciós per a politikai emigránsok ellen

1952. március 3-án a hatóságok letartóztatták a munkahelyéről, a *Za ljudsko zmago* c. emigráns lap szerkesztőségéből távozó Savo Novakovićet.² A hónap végére Branislav Doroslovački, Ozren Krstonošić és Albert Svetina is előzetes letartóztatásba került,³ legkésőbb, április 1-jén Milutin Stevanović és Živorad Todorović is hasonló sorsra jutott.⁴ Letartóztatásuk elsősorban Dušan Vidović, a politikai emigránsok egyik vezető személyisége elrablásával függött össze, de a perben felhasznált vádak alátámasztásánál legalább ennyire fontos volt a Lazar Brankovhoz fűződő személyes és munkakapcsolatuk is. Ma már tudjuk, hogy Vidovićet a kalandor természetű Bálint László és különítménye rabolta el. Bálint László már az 1930-as

években több bűncselekményt követett el, és nem egy zsarolási ügy köthető a nevéhez. Saját vallomása szerint 1949-ben, a Markó utcai fogházból először Princz Gyula ÁVH-s tisztnek írt leveleiben, majd személyes találkozójukkor a magyar állambiztonsági szerveknek is felajánlotta szolgálatait. 1950 májusában családjával együtt Jugoszláviába távozott, ahonnan az UDB megbízásából 1952. január 29-én illegálisan tért vissza. Feladatul a politikai emigránsok magyarországi vezetőinek elrablását és átszöktetését kapta, azt egyesével kellett volna végrehajtania. Elsőként a jugoszlávok szemében legfontosabbnak tekintett Dušan Vidovičtyel kellett kezdenie. Őt 1952. február 16-án vitte át a magyar–jugoszláv határon.⁵

Vidovič eltűnésének a hírére a magyar hatóságok feltételezték, hogy az emigráns politikus a jugoszláv hírszerzés kémjeként, az UDB beszerzett ügynökeként tevékenykedett az országban, segítőt ezért a politikai emigránsok körében vélték megtalálni. Feltételezésük bizonyos szempontból érthető. A szovjet–jugoszláv konfliktus következtében a magyar–jugoszláv kapcsolatok is elmérgesedtek. A sajtóban rendszeresen közölt, Titót és a jugoszláv vezetést rágalmazó hosszabb-rövidebb cikkek és karikatúrákon, a rádióban elhangzó propagandaműsorokon, a gazdasági és a politikai kapcsolatok szinte teljes lenullázódásán túl a két ország között szabályos kémháború alakult ki, amelynek részét képezte az ellenséges ügynökök határon történő átdobása is, még ha a konkrét számadatok tekintetében ellentmondás is van a források között. Ma már az is nehezen dönthető el, hogy valóban minden egyes esetben konkrét ügynöki tevékenység húzódott-e meg a háttérben.⁶ A magyar hatóságok attól is joggal tartottak, hogy a jugoszláv állambiztonsági szervek a politikai emigránsok soraiba is megpróbálnak beépülni. Ne feledjük azt sem, hogy emigrálásukat megelőzően többen valóban a jugoszláv hírszerző szervek kötelékébe tartoztak.

Mindemellett az emigránsok és a magyar állambiztonsági szervek kapcsolata meglehetősen összetett volt. Az UDB ténykedése és esetleges merényletkísérletei miatt szükségessé vált az emigráns kolónia tagjainak védelme, ami azonban kiegészült ellenőrzésükkel, megfigyelésükkel is. Előfordult, hogy a hatóságok az emigrációba történő felvétel – az MDP vezetése ugyanis kizárólag a párttal és az ÁVH-val is napi szinten kapcsolatban álló emigráns szervezet tagjait tekintette politikai emigránsnak – feltételül szabták az ÁVH részére Jugoszlávia területén végzett feladat végrehajtását, mintegy igazolandó Tito-ellenes meggyőződésüket. Sőt, az emigránsok körében beszerzéseket is végrehajtottak, részben társaik megfigyelésére. A jugoszláv vonalon dolgozó legtehetségesebb ügynököknek nem mást, mint Brankov unokaöccsét, Branislav Živkovot tartották, őt még 1949 őszén, nagybátyja letartóztatását követően szervezték be. „Kobra” fedőnévvel többek között Milutin Stevanovićról is több alkalommal jelentett. Legkorábban valószínűleg 1949 októberében,⁷ habár az ekkor írt jellemzéseiben mind Stevanovićet, mind feleségét egyértelműen pozitív színben ábrázolta. Milutin Stevanovićet szorgalmas, „*munkájában pedáns és körültekintő*” emberként, jó férjként és „*szimpatikus személyiség*”-ként mutatta be, aki a „*társadalom nagyon hasznos tagja*.” Hasonló nézeteket vallott Marija Stevanovićról is. Féloldalas jellemrajzában egy önzetlen, együtt érző, gyermekeit szerető „*jó asszony és jó anya*” képe jelenik meg.⁸ „Kobra” jellemrajza ugyanakkor Krstonošićnek a tanulmány első részében már említett, Jókai Presszóban folytatott beszélgetéséhez hasonlóan arra is utalni látszik, hogy feltehetően a Rajk-perrel összefüggésben, a Brankovval együtt emigráló, vele később is szoros munkakapcsolatban álló diplomatacsoport tagjai, köztük Milutin Stevanović is, a hatóságok látókörébe kerültek. A Történeti Levéltárban megtalálható, ezt igazoló legkorábbi dokumentum 1949. október 3-án keletkezett.⁹ Habár Branislav Živkov 1951. július 10-i kihallgatásán többek között arról is említést tett, hogy Milutin Stevanović is az „*ÁVH-nak dolgozik*”,¹⁰ állítását cáfolni látszik, hogy utóbbira mint „*UDB ügynökgyanús*” egyénre 1951. július 30-án Koncz István államvédelmi százados és Deák Zsigmond államvédelmi alhadnagy személyi dosszié nyitását kérte.¹¹

A diplomatacsoport tagjaként az állambiztonság emberei Ozren Krstonošićet is folyamatos megfigyelés alatt tartották, legkésőbb 1949 novemberétől. Erre utal a már említett, 1949. november 10-én keltezett jelentés és Szüts István november 17-i levele, ahogyan több, a dossziében fennmaradt, 1950 decembere és 1951 februárja között keletkezett jelentés is.¹² A szokásos megfigyeléseken, ellenőrzéseken túl az ÁVH illetékeseit Krstonošić beszerzésének

gondolata is foglalkoztatta. Közvetve ezt valószínűsíti az az 1951. február 13-án keletkezett operatív munkaterv, amely a *Tanjug* egykori tudósítóját nem látta alkalmasnak az operatív munkára. Helyette a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségében és a határ menti délszláv községekben meglévő kapcsolatainak felderítését tartották kívánatosnak, és „*két oldalról történő*” beépülést szorgalmaztak személye mellé.¹³ Két hónappal később, 1951. április 27-én javasolták személyi dosszié nyitását,¹⁴ Brankovval való kapcsolatára vonatkozóan többször kihallgatták az 1948 óta előzetes letartóztatásban levő, a váci fegyházban raboskodó Živko Boarovot,¹⁵ a kalocsai fegyházban raboskodó Mirkovics Maricát és Kovács Erzsébetet,¹⁶ valamint 1952. január 24-én Branislav Živkovot.¹⁷ 1951. augusztus 29-én önéletrajzát is megírta az ÁVH számára.¹⁸

Annak ellenére, hogy a fentiek alapján az állambiztonság kellő, valósnak vélt információval rendelkezhetett, a per előkészületeire, az első kihallgatásokra, a gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvek és a vádirat elkészültére mégis hónapokat kellett várni. Abból a szempontból ez mindenképp érdekes, hogy az Állambiztonsági Hatóságnak általában nem esett nehezebbre hamis terhelő adatok begyűjtése és azok alapján koholt vádpontok felállítása; a Dušan Vidovićtel feltételezett ügynöki kapcsolat alátámasztása azonban úgy tűnik, mégsem ment simán. Az első kihallgatásokra így csak 1952. augusztus 22–26. között került sor, az Avar Jenő és Marton Pálné aláírásával szignózott vádiratokat a budapesti államügyészség szeptember 5-én küldte meg az ügyekben első fokon eljáró megyei bíróságoknak.¹⁹ A tárgyalást 12 nappal később, 1952. szeptember 17-én tartották meg. Kivételt Savo Novaković és Živorad Todorović ügye jelentett. Habár a vádiratok szeptember 5-re szintén elkészültek,²⁰ az elsőfokú tárgyalás csak egy héttel később, szeptember 24-én zajlott le.²¹ A késlekedés okára a fennmaradt levéltári iratok nem adnak kellő magyarázatot.

Az első fokon eljáró bíróság a legsúlyosabb ítéletet Ozren Krstonošićre és Branislav Doroslovačkira szabta ki. Előbbit bűnösnek mondta ki kémkedés, a demokratikus államrend megdöntése, fegyverrejtegetés és külföldi fizetőeszköz beszolgáltatásának elmulasztása (devizagazdálkodás) vádjában. Főbüntetésül 15 év börtönbüntetésre, mellékbüntetésül teljes vagyonelkobzásra és a közügyektől való 10 évnyi eltiltásra ítélte.²² Kémkedés, a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel, valamint lőfegyver- és lőszerrejtegetés büntetésében ezzel teljesen megegyező büntetést szabtak ki Branislav Doroslovačkira is.²³ Albert Svetinát és Milutin Stevanovićet 10–10 év börtönbüntetésre ítélték, az előbbit kémkedés, az utóbbit kémkedés, lőfegyver- és lőszerrejtegetés büntetésében mondván ki bűnösnek. Albert Svetinát a főbüntetés mellett mellékbüntetésként teljes vagyonelkobzásra is ítélték, és 10 évre eltiltották a közügyek gyakorlásától.²⁴ Mindössze egy rendbeli fegyverrejtegetés büntetésében találta bűnösnek a bíróság Savo Novakovićet. Főbüntetésül azonban így is 5 év börtönbüntetést, mellékbüntetésként a közügyektől való 5 évnyi eltiltást kapott.²⁵ Tiltott határátlépés büntetésében kísérletében és egy rendbeli, társadalmi tulajdon ellen elkövetett lopás büntetésében találták bűnösnek Živorad Todorovićet, akit szintén 5 év börtönbüntetésre ítélték.²⁶ Mellékbüntetésként azonban már súlyosabb ítéletet hoztak: a közügyektől eggyel több, 6 évre tiltották el.²⁷ Az előzetes letartóztatásban eltöltött időt az ügyekben futószalagon ítélező bíróság²⁸ minden esetben beszámítandónak vette.

A gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvek, a vádiratok, továbbá a zárt tárgyalásokon kihirdetett ítéletek, valamint azok indoklása alapján részleteiben is megvizsgálhatjuk, mely cselekmények képezték az egyes vádpontok alapját. A vádak egyik jelentős csoportját az emigránsok állítólagos kémtevékenysége jelentette. Eszerint mind Doroslovačkit, mind Krstonošićot Josip Blazić szervezte be kémtevékenységre, még 1947 nyarán. Doroslovački feladatul („Szrgyán” fedőnévvel) elsősorban a Magyarországon élő délszlávok megfigyelését kapta, és több alkalommal adott írásbeli jelentést Mocsalov (Mucsalov?) Iván és Bogdánfi Sándor, Budapesten tartózkodó jugoszláv állampolgárokról.²⁹ Bizalmi állását felhasználva Krstonošić főként a magyarországi politikai és gazdasági helyzettel összefüggő információkat szolgáltatott a jugoszláv hatóságoknak. Sőt, a világháborút követően tevékenyen részt vett csempészek és jugoszláv háborús bűnösök felkutatásában.³⁰ Állítólagos kémtevékenységük mellett a Tájékoztató Iroda bukaresti határozatát (1948. június 28.) követően mindketten titóista broszúrák és propagandaanyagok terjesztésében is részt vettek. Emigrálásukra a magyar

hatóságok megtévesztése miatt (és az ekkor már életfogytiglani börtönbüntetését töltő Lazar Brankov rábeszélésére) került sor, romboló tevékenységüket „*az emigráció leple alatt*”, politikai emigránsként is folytatták. A Magyar Rádiónál szerzett tapasztalataikról, észrevételeikről Brankovnak továbbra is jelentettek. Információikat elsősorban Fenyő Bélától, a rövidhullámú osztály vezetőjétől és a *Szabad Nép* szerkesztőségében ekkor főként a Tito-ellenes cikkek megírásával foglalkozó Szegedi Emil újságírótól szereztek be, azokat személy szerint Brankovnak továbbították.³¹ Úgy vélem, korántsem véletlen, hogy a hatóságok kapcsolatot próbáltak találni az 1952-ben perbe fogott emigránsok és a Rajk-per harmadrendű vádlottjaként elítélt, életfogytiglani börtönbüntetését töltő egykori követségi attasé között, ahogy az sem lehet véletlen, hogy a rádiónál végzett állítólagos kémtevékenységük mind a per előkészítése, mind a tárgyalás során kitüntetett szerepet kapott. Az állítólagos kémtevékenység bizonyítását Albert Svetina esetében egyébként mind a vádirat, mind a per kizárólag rádiós munkájára alapozta. Ez irányú tevékenységét konkrétan azzal követte el, hogy 1951 márciusában engedély nélkül több politikai menekült nevét bemondta a rádió élő adásában.³² Az ügyében augusztus 25-én felvett gyanúsított jegyzőkönyv és a szeptember 5-én elkészített vádirat szerint Milutin Stevanovićet 1948 őszén (a Tájékoztató Iroda határozata után, de még emigrálása előtt) Lazar Torbica szervezte be, és megbízta a jugoszláv kereskedelmi delegáció tagjainak megfigyelésével. A feladatot elvállalta, jelentést egy esetben, Velimirović tengerészeti delegátus Tito-ellenes kijelentéséről adott.³³

Amíg Krstonošić és Doroslovački esetében elsősorban Brankovhoz fűződő kapcsolatuk képezte a kémkedéssel kapcsolatos vád alapját (Krstonošić a fegyverrejtegetéssel kapcsolatos vádak alapját képező, Maurer típusú pisztolyt is állítólag Brankovtól kapta³⁴), a többi elítélt emigráns esetében már egyértelműen a Dušan Vidovićtel meglévő személyes ismeretségük dominált, fegyverüket is tőle szereztek.³⁵ Bizonyos értelemben kakukktójást jelentett Živorad Todorović, hiszen az ő esetében a társadalmi tulajdon meglopásán/eltulajdonításán túl (amit a már említett selejtes ékszj hazavitelével követett el) az 1950 novemberében Csehszlovákiába irányuló szökési kísérlete képezte a vádak alapját. Kémkedés vagy fegyverrejtegetés nem szerepelt az ellene felhozott vádak között, habár az elsőre a korszak hiszterizált légkörében az ÁVH mindig gyanakvó, mindenben összeesküvést, kémtevékenységet sejtő illetékesei akár találhattak volna gyújtózsinórként szolgáló mozzanatot. 1952. április 29-én ugyanis kihallgatták azt az Ivan Galićet, akit 1951-ben kizártak az emigránsok kolóniájából, majd később testvérével együtt többrendbeli gazdasági bűncselekmény elkövetésének gyanújával tartóztattak le. Vallomása során Galić kitért arra, hogy amikor 1951 nyarán, a Balaton felé tartó vonaton utazva egy repülőtér közelében haladtak el, Todorović az alábbiakat mondta: *„Látod, ezt jó volna feljegyezni, mert erre még nekünk szükségünk lehet, ez még kell valakinek! Továbbhaladt a vonat, amikor újból megszólított és a figyelmemet a vasút jobboldalára terelte. A vasút jobboldalán volt egy üzem, amire Zsiga azt mondta: Nézd, ez egy fegyvergyár, ezt is jó lenne feljegyezni. Kb. 2 perc gondolkodás után folytatta a beszédét Zsiga. Ezt nem is fontos feljegyezni, hisz a papírt, azt könnyen megtalálják az embernél, ezt csak jól fejben kell tartani.”*³⁶ Állítását szembesítésükkor (május 16-án) is fenntartotta, Todorović azonban határozottan tagadta, hogy elhangzott volna a fenti kijelentés, ahogyan azt is, hogy 1951 nyarán Ausztrián át az Egyesült Államokba való szökését, Dušan Vidović eltűnését követően pedig Jugoszláviába történő visszaszökését tervezte volna.³⁷ Valószínűleg a vizsgálótisztek sem adtak sok hitelt Galić állításának, hiszen azokat sem Todorović augusztus 25-i kihallgatásán, sem a későbbiekben nem hozták fel vádpontként. Miközben tehát a kihallgatások során az elérendő cél eleve adott volt, a séma megtöltése konkrét tartalommal bizonyos határok között változatosságot is mutathatott. Habár az emigránsok kapcsán (nem csak a jelen tanulmányban szereplők esetében) néhány vádpont sztenderdnek tekinthető (határ illegális átlépése, állítólagos kémtevékenység), az már esetleges volt, hogy az esetenként számos vádkezdemény közül a hatalom illetékesei végül mely pontokra kívánták alapozni a végleges koncepciót.

Az állítólagos kémtevékenységen túl az emigránsok ellen felhozott másik visszatérő vádpontot fegyverrejtegetésük jelentette. Itt tartom fontosnak megjegyezni, hogy az emigránsoknál lévő fegyverek korántsem 1952 őszén kezdték el izgatni az állambiztonság embereit. Branislav Živkov („Kobra”) már 1951. május 21-én arról jelentett, hogy az emigránsok közül

Doroslovački, Stevanović, Krstonošić és Vidović rendelkezik pisztollyal, azokat emigrálásakor Brankov hozta magával a jugoszláv követségről. Továbbá Karlo Mrazović revolvéré (amellyel Boarov állítólag agyonlőtte Miloš Mojićet) és két golyószóró is az emigránsok villájában található. Sőt, arról is értesült, hogy Novaković tulajdonában is van egy revolver, amit minden bizonnyal Dušan Vidovićtól kaphatott.³⁸ Állításait egy bizonyos „Kovács” fedőnevű ügynök 1951. július 5-i jelentésében részben megerősítette.³⁹ Azt, hogy a kérdés az ÁVH-t komolyabban is foglalkoztatta, alátámasztani látszik az is, hogy erre vonatkozólag 1952 januárjában egymás után több emigránst is tanúként hallgattak ki: január 22-én Kovács Lászlót, két nappal később Branislav Živkovot, január 30-án pedig a követségről Brankovval együtt emigráló titkárnőt, Balassa Klárát.⁴⁰ Mindez akár a személyi dossziék nyitását és az önéletrajzok megírásának a körülményeit is más megvilágításba helyezheti.⁴¹ Habár az egyes önéletrajzok keletkezésének körülményei sem ismertek, háttérükben bizonyosan meghúzódott a korszak paranoid légköre, ahogyan Brankovnak az emigrációra bomlasztóan ható letartóztatása és elítélése is. Joggal merülhet fel tehát a kérdés, hogy önéletrajzukban az emigránsok mennyire a valóságot írták le, és mennyire azt, amit az ÁVH felé valóságként kívántak feltüntetni, amire esetleg maguk is valóságként kívántak emlékezni.

A budapesti államügyészségen szeptember 1-jén történt kihallgatásukról felvett jegyzőkönyvekben, majd ezt követően az elsőfokú tárgyaláson azonban még így sem minden vádlott tett teljes körű beismerő vallomást. Doroslovački Branislav azt ugyan elismerte, hogy sor került szervezésére, és emigrálásakor Brankovtól valóban átvett 4 ezer forintot, azt azonban már tagadta, hogy Brankovnak jelentett volna. Az átvett, valóban jelentősnek számító pénzüsszeget pedig tartozásai rendezésére fordította.⁴² Azt Ozren Krstonošić is határozottan tagadta, hogy ellenséges kémtevékenységet folytatott volna, vagy tevékenyen részt vett volna olyan szórólapok terjesztésében, amelyek a jugoszláv hivatalos álláspontot népszerűsítették. Elismerte ugyanakkor, hogy valóban hivatalos engedély nélkül hordott fegyvert magánál, a fegyvertartás szükségességét azonban önvédelemmel indokolta. Arról, hangsúlyozta a tárgyaláson elmondott beszédében, az ÁVH is tudott. Csakúgy, mint az egyébként csak megőrzésre átvett 508 dollárról.⁴³ Krstonošićhez hasonlóan Albert Svetina és Milutin Stevanović is tagadta, hogy szervezték volna; bűnösnek csak fegyverrejtegetésben érezték magukat, Živorad Todorović pedig csak az ékszíj eltulajdonításában.⁴⁴ A bíróság azonban ennek ellenére sem látta indokoltnak sem a fenti, sem más vádpontok esetében, hogy tanúkat is meghallgasson.

Az ítélet meghozatala előtt mind Krstonošić, mind Doroslovački élt az utolsó szó jogával, és kétségbeesetten próbálták meggyőzni a bíróságot ideológiai elkötelezettségükről. Talán csak ekkor tudatosult bennük a vádak súlyossága és a kiszabható büntetés nagysága. Beszédében, amely igencsak visszatükrözte a kor légkörét és nyelvezetét, Doroslovački kommunista múltját hangsúlyozta: *„14 éves korom óta harcolok a szocializmusért. Háború alatt a horthy [sic!] fasiszta rendőrség kilencszer tartóztatott le. A tőlük elszenvedett verések következtében süketültem meg bal fülemre.”* A felszabadulás után azért jött Magyarországra, hogy *„Jugoszlávia és Magyarország között elmélyítsem a barátságot”*. Azt ugyan beismerte, hogy *„U.D.B. ügynök lettem”,* de mentségére azt hozta fel, hogy *„csak jugoszláv személyek után nyomoztam.”* Emigrálása után pedig a *„legjobb rádióbemondó lettem”*. Ezért arra kérte a bíróságot, hogy *„adjon további alkalmat, hogy a titóbandák ellen harcolhassak”*.⁴⁵ Emigrációs tevékenységével próbált érvelni Ozren Krstonošić is, aki hangsúlyozta, hogy *„őszinte elhatározásból”* került sor emigrálására. A továbbiakban így folytatta: *„Három vonalon is dolgoztam a Tito elleni harcban. Hatvan oldalas brosúrát írtam Tito ellen.”*⁴⁶ Magyar és délszláv újságokba írtam cikkeket. Harminc nagy népgyűlést tartottam délszláv falvakban, melyekben lelepleztem Titót.” Azonosult a Tájékoztató Iroda határozatával is, bár azt elismerte, hogy két, nem mellékesen éppen az állásfoglalás lényegét képező vádpontot nem tudott megérteni: *„...hogy lehet az, hogy Tito a Szovjetunió ellen foglalt állást, a másik pedig a kulákkérdés volt.”* Habár a fegyverrejtegetést és a dollárok rejtegetését beismerte, de érvként felhozta, hogy *„ezeket sem mint ellenség követtem el”*.⁴⁷ Mindezzel azonban már nem tudták érdemben befolyásolni a bíróságot az elmarasztaló ítélet meghozatalában.

A hatóságok ugyanakkor most is figyeltek a jogszerű eljárás látszatára. Az ekkor kihirdetett

ítélet így csak Savo Novaković esetében emelkedett jogerőre,⁴⁸ a többi esetben mind a vád, mind a védelem élt a fellebbezés lehetőségével. Živorad Todorović esetében már három héttel az elsőfokú ítélet kihirdetését követően (1952. október 17-én) összeült a fellebbviteli bíróság, a benyújtott fellebbezéseket azonban elutasította.⁴⁹ Hasonlóan jártak el Albert Svetina, Milutin Stevanović (november 3-án), Ozren Krstonošić (november 10-én), mind pedig Branislav Doroslovački ügyében (november 17-én). A bíróság mind a négy esetben alaptalannak minősítette és elutasította a beérkezett fellebbezéseket, helybenhagyva ezzel az első fokon meghozott ítéleteket.⁵⁰

Miközben zajlott a hat politikai emigráns perének előkészülete és lefolytatása, olyan, nem várt eseményre került sor, amely egy jogállamban sorsukra nézve is döntő fordulatot hozott volna. Különítményével ugyanis Bálint László ismét átlépte a jugoszláv–magyar határt, hogy Dušan Vidović után Gojko Trbovićet is elrabolják. Mivel esetében nem jártak sikerrel, szeptember 11-én Boris Verstovšeket csalták törbe. Szeptember 24-én (aznap, amikor Budapesten a bíróság Savo Novaković és Živorad Todorović ügyét tárgyalta) azonban a határőrök feltartóztatták a foglyukkal a jugoszláv határ felé tartó emberrablókat. Az akció során tűzharcba keveredtek, magát Bálint Lászlót is megsebesítették és fogságba ejtették.⁵¹ Ahogyan 1948 októberében Brankov emigrálását, most Bálint László perét kívánták a magyar hatóságok felhasználni a Jugoszlávia elleni propaganda-hadjárat során.⁵² Bálint László fogságba ejtésével megdőlt a hat politikai emigráns letartóztatásának alapkonceptiója, szabadon engedésükre, ügyük érdemi fellebbviteli tárgyalására azonban a hatalom logikájának megfelelően nem kerülhetett sor.

Az ítéletek jogerőssé válását követően, a börtönben eltöltött évekről viszonylag kevés konkrét információval rendelkezem. Ozren Krstonošićet legkevesebb három esetben más politikai emigráns vagy az emigránsokkal, illetve a magyarországi délszláv szervezetekkel kapcsolatban álló személyek ügyénél is felhasználták. Murai Rezsek Frigyes állítólagos kémtevékenységének gyanúját az ÁVH részben az ő értesüléseire alapozta,⁵³ a sorozatos gazdasági bűncselekmények elkövetésének vádjával 1954. március 6-án őrizetbe vett Josip Galić jugoszláv politikai emigráns ügyében utóbbi állítólagos UDB-kapcsolataira vonatkozóan 1954. április 21-én hallgatták ki. Krstonošić azonban mindössze annyi információval rendelkezett, hogy Galić az emigrálását megelőzően a zágrábi UDB-n dolgozott; ezt is hallomásból, feleségétől tudta.⁵⁴ Branislav Doroslovačkival egyetemben 1954 augusztusában, immáron a koncepciók ügyek felülvizsgálati eljárásának keretében, Lazar Brankovra vonatkozóan is kihallgatták.⁵⁵ Ezzel párhuzamosan szeptember 3-án Brankov is rövid, egy-két oldalas feljegyzéseket készített mind Doroslovačkiról, mind Krstonošićről és Milutin Stevanovićről.⁵⁶ Túl azon, hogy az állandó, egymásra történő kihallgatások, feljegyzések, élet- és önéletrajzok íratása az ÁVH működési mechanizmusának szerves részét alkotta, meglátásom szerint az az emigráció és a magyarországi délszláv kisebbségi elit zártságára, szűk létszámára is utalhat.

Mint azt már láthattuk, az ÁVH már korábban is törekedett egyes, később letartóztatott emigránsok beszerzésére. Ozren Krstonošić esetében 1951-ben minden bizonnyal nem jártak sikerrel, és a későbbi időszakból sem került elő a beszerzés újbóli megkísérlését vagy annak esetleges sikerét alátámasztó dokumentum. Eredményesebbnek bizonyultak ugyanakkor a már a börtönbüntetését töltő Branislav Doroslovački és Milutin Stevanović esetében. Előbbit „Dorozsmai Balázs” fedőnévvel 1954 szeptemberében, utóbbit „Szalkai Márton” fedőnévvel 1954 decemberében szervezték be. Fontosnak tartom azonban megjegyezni, hogy beszerzésük körülményei nem teljesen tisztázottak. Miközben egyes iratok mindkét személy esetében „elvi alapon” történő beszerzést említenek,⁵⁷ a húsz évvel később készült iratmegsemmisítési javaslatok szerint a beszerzésre koncepciók adatok felhasználásával került sor.⁵⁸ Akár elvi alapok, akár terhelő vádak alapján, fizikai vagy pszichológiai ráhatásra történt is beszerzésük, ne feledjük, a börtönévek még a legszilárdabb jellemeket is könnyen megtörhetik és alkalmazkodóvá tehetik.

Bárhogyan is történt, az ekkor már fokozatos normalizálódásnak induló jugoszláv–magyar kapcsolatok miatt Branislav Doroslovačkkit végül nem használták fel, és mivel jelentéseket egyáltalán nem adott, 1955 októberében kizárták a hálózatból.⁵⁹ Milutin Stevanovićet

eredetileg zárkaügynökként alkalmazták, feladata rabtársai, Ozren Krstonošić, Savo Novaković, Svetina Albert és a szintén beszervezett Branislav Doroslovački megfigyelése volt, majd szabadulását követően a jugoszláv követség felé kívánták foglalkoztatni. Feladatát megközelítőleg öt hónapig „pontosan és kifogástalanul” végezte, 1955 júliusában azonban két hónapig megszakadt összeköttetése tartótisztjével. 1955. szeptember 29-én, mivel a „*megváltozott helyzet kizárta teszi az ügynöki feladatot*”, maga kérte kizárását, amelyre október 21-én sor is került.⁶⁰

A nyilvánvalóan politikai célokat szolgáló, koncepciók eljárás során meghozott ítéletek nemcsak az elítéltek, hanem családtagjaik sorsára nézve is súlyos következményekkel jártak. A hat elítélt emigráns közül öten házasok, családapák voltak. Hatuk közül elítélésekor egyedül Savo Novaković nem rendelkezett magyarországi rokonsággal; öccse 1953-ban szökött át a jugoszláv–magyar határon. Mint tiltott határátlépőt a bíróság 5 évre ítélte.⁶¹ Albert Svetinától eltérően (az ő esetében nem rendelkezek arra vonatkozó adatokkal, hogy felesége és gyermekei később követték-e emigrálásában) Branislav Doroslovački, Ozren Krstonošić, Milutin Stevanović és Živorad Todorović közeli hozzátartozói Magyarországon éltek. Letartóztatásukkor Branislav Doroslovački egy 6 éves, Ozren Krstonošić egy 7 éves, Živorad Todorović egy 2 éves gyermek édesapja volt. Kétgyermekes családapa volt Milutin Stevanović is, gyermekei 10, illetve 7 évesek voltak a letartóztatásakor. Túl azon, hogy feleségeiket kizárták az emigráció soraiból, anyagi lehetőségük, megélhetésük is megnehezült. A súlyos egészségügyi problémákkal küzdő Branislav Doroslovačkiné alkalmi munkákból, fordításokból, kézműipari tevékenységből élt, havi jövedelme átlag 600 forintot tett ki. Marija Stevanović a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségben gépíróként vállalt állást, 7-800 forintos fizetéséből két kisgyermekét és édesanyját is el kellett tartania. Ozren Krstonošić felesége nem is tudta biztosítani gyermeke nevelését, akit a bentlakásos Délszláv Kollégiumban helyeztek el. Živorad Todorović felesége (őt az emigránsokról a MDP számára készített kimutatások magyarországi származása miatt korábban sem sorolták az emigránsok közé) szüleihez költözött vissza.⁶² Férjük sorsáról valószínűleg nem sokat vagy egyenesen semmit sem tudhattak. Erre látszik utalni Paula Krstonošić esete. Miután a hivatalos szervektől férje hollétéről többszöri megkeresésére sem kapott semmilyen érdemi információt,⁶³ már a hazatérés gondolatával is foglalkozott. Ez ügyben 1953 elején mind a jugoszláv, mind az amerikai diplomáciai képvisellel megkísérelte felvenni a kapcsolatot; a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóságtól (KEOKH) 1953. július 27-én hivatalosan is kérte hazatelepítését, de kérelmét a hatóságok elutasították. A jugoszláv követséget 1953 októberében újfent felkereste. A követségen Vlado Paradinović és Novak Radjenović fokozatosan beszervezte. Hidasi János államvédelmi főhadnagy 1954. szeptember 16-án javasolta „*konspiratív formában*” történő őrizetbe vételét. Szűk két héttel később, 1954. szeptember 28-án tartóztatták le, mert a „*budapesti jugoszláv követség részére több alkalommal írásban kémjelentést adott a budapesti jugoszláv politikai emigrációról*”.⁶⁴ Ügyében a vizsgálatot 1955 januárjában fejezték be, sorsáról (átadják-e a bíróságnak, vagy esetleg szabadlábra helyezték-e) azonban a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztályán nem tudtak dönteni,⁶⁵ hiszen időközben megkezdődött férje és társai ügyének felülvizsgálata.

A felülvizsgálat részletei

Mint ismeretes, Sztálin halálát követően lassú, fokozatos és elhúzódó normalizálódás vette kezdetét a Szovjetunió és Jugoszlávia kapcsolatában, melynek csúcspontját Hruscsov és Bulganyin 1955-ös belgrádi „Canossa-járása” jelentette. A szovjet–jugoszláv közeledés megkövetelte, hogy a korabeli szóhasználat „népi demokráciáknak” nevezett országok vezetői is számot vessenek korábbi, jugoszlávellenes tevékenységükkel. Nem volt ez másként a magyar politikai vezetés esetében sem. A magyar–jugoszláv kapcsolatok normalizálódása érthetően a szovjet–jugoszláv és a szovjet–magyar kapcsolatok függvényében alakult. Rákosi, amíg lehetett, megpróbálta ezt hátráltatni, személyes felelősségét tompítani. A szovjet–jugoszláv közeledés és a szovjet pártvezetésben zajló hatalmi harc maga után vonta a sztálini időszak koncepciók pereinek felülvizsgálatát is.⁶⁶ A jelen tanulmányban szereplő emigránsok ügyében a felülvizsgálati tárgyalásra végül 1955. március 7-én került sor, annak ellenére, hogy

ügyüket a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztálya már 1954 júliusában felülvizsgálta. Az összefoglaló jelentések azonban csak 1954. szeptember 17-én, a szabadlábra helyezési javaslatok december 21-én készültek el. A Legfőbb Ügyészség a perújítási indítványokat 1955. január folyamán véglegesítette, Ozren Krstonošić és Živorad Todorović ügyét kivéve január 25-én nyújtotta be. (Utóbbi kettő esetben erre két nappal később, január 27-én került sor.) Habár a perújítási tárgyalást a Legfelsőbb Bíróság eredetileg 1955. március 1-jére tűzte ki, a nyilvánosság kizárásával, zárt ajtók mögött, újfent feszített tempóban megtartott tárgyalásra végül március 7-én került sor.⁶⁷

Azon túl, hogy a felülvizsgálat során keletkezett számos összefoglaló jelentés, perújítási indítvány általánosságokban is rámutatott az 1952-ben lefolytatott tárgyalás visszasságaira, részleteiben is megvizsgálták az egyes konkrét vádpontokat és azok valóságtartalmát. A vonatkozó iratok minden esetben kiemelték, hogy az 1952-es bizonyítási eljárás során kizárólag a vádlottak saját beismerő vallomása, a fegyverrejtegetés esetében a tárgyi bizonyíték szolgálta a vádak alapját; az alapeljárás során tanúként senkit sem hallgattak ki. A perújítási indítványok elkészítése, majd a tárgyalások során több tanút is kihallgattak: Fenyő Béla és Szegedi Emil mellett az ÁVH több, egykor az emigránsok biztosításával (és felügyeletével) megbízott tisztjét is, név szerint Bánkuti Antal századost, Fóris Bélát, Berán Ivánt, Szabó Józsefet és egy bizonyos Balla századost. Czakó Kálmán legfőbb ügyész Krstonošić ügyében a tárgyaláson eredetileg tanúként kívánta meghallgatni Gojko Trbović politikai emigránst és a börtönben raboskodó Lazar Brankovot is, kihallgatásukra azonban végül nem részletezett okokból nem került sor.

Az egyes ítéletekhez fűzött indoklásában a bíróság a kémkedés vádpont kapcsán fenntartotta, hogy emigrálásáig Branislav Doroslovački és Ozren Krstonošić valóban az UDB beszerezett ügynöke volt, hangsúlyozták azonban, hogy egyrészt erről az ÁVH is tudott – hiszen ezt 1950 júliusában, illetve 1951 augusztusában írt önéletrajzukban feltárták⁶⁸ –, másrészt ez irányú tevékenységükkel emigrálásukat követően felhagytak. Igaz, „különböző tapasztalataikról, megfigyeléseikről” beszámoltak Brankovnak, ezt azonban abban a hiszemben tették, hogy Brankov az emigráció vezetője, „színlelt emigrálásáról” nem tudhattak. Krstonošić ügyében a bíróság bizonyítottan vette, hogy a világháborút követően valóban részt vett háborús bűnösök felkutatásában (szemben az 1952-es tárgyalással, ez most már enyhítő körülménynek számított), emigrálását követő állítólagos kémtevékenységére vonatkozóan azonban a meghallgatott tanúk sem tudtak érdemi információval szolgálni.⁶⁹

A felülvizsgálat során átértékelődtek a titóista brosrák terjesztésével és a rádiós munkavégzés során elkövetett kémkedéssel, szervezkedéssel kapcsolatos vádak is. Ez utóbbit több szempontból sem lehetett bűncselekménynek minősíteni. Többek között azért, mert arra még emigrálásukat megelőzően, követségi alkalmazottként került sor, de azért sem, mert a követség épületében azokhoz elméletileg bárki szabadon hozzáférhetett. Rádiós munkájuk során pedig beszámolási kötelezettségük volt az emigráció vezetése felé, így joggal tájékoztatták Brankovot, aki, így az ügyészi érvelés, más forrásból is hozzájuthatott volna a szükséges információkhoz. Más megvilágításba került Albert Svetina esete is. Habár azt a felülvizsgálat is elismerte, hogy *„egy alkalommal jugoszláv politikai emigránsok nevét bementette a magyar rádió szerb nyelvű adásában”,* kiemelték, hogy *„tekintettel arra, hogy a vád tárgyát később a rádióban eszközölt közlései képezték, nyilvánvaló, hogy 1951-ben köztudomásúvá vált ezen cselekménye”.* Ennek ellenére letartóztatására csak egy évvel később, 1952 tavaszán került sor. A legfőbb ügyészség perújítási indítványa ugyan megállapította, hogy a *„nevek közlése hivatali főnökének, Fenyő Bélának engedélye nélkül történt”,* a nyakatekert érvelés azonban arra is felhívta a bírák figyelmét, hogy *„tényként kell megállapítani azt is, hogy felsőbb helyről [Bebrits Annától] Albert Svetina megkapta a nevek bementésére vonatkozó engedélyt és később Fenyő Béla is ugyanezen helyről megerősítést kapott az engedélyezésre vonatkozólag”.* Svetinát mulasztásáért fegyelmi fenytetésben is részesítették, mert *„hivatali főnökének megkerülésével eszközölte a jugoszláv emigránsok neveinek bementését”.* Ez a tényállás pedig azt bizonyította, hogy *„Svetina Albert az adatszolgáltatást engedéllyel közölte”,* ez tehát *„nem képezheti bűncselekmény tárgyát”.*⁷⁰

Itt jegyzem meg, hogy állítólagos kémtevékenységükre és a magyar állam elleni szervezkedésükre vonatkozóan a felülvizsgálat során mind Doroslovački, mind Krstonošić hangsúlyozta, hogy 1952-ben kényszer hatására tették meg beismerő vallomásukat. Krstonošić így vallott erről: *„Ismételten kijelentem, hogy nem kémkedtem. Letartóztatásomkor 1952-ben azért vallottam másként, mert kényszer hatására vallottam. Ekkor egyfolytában 52 éjjel nem aludtam, szombaton és vasárnap pedig vigyázzban állottam.”* Az összefoglaló jegyzőkönyvet azonban még így sem akarta aláírni. Kihallgatója ekkor azzal fenyegette meg, hogy *„vagy aláírom a jegyzőkönyvet vagy pedig itt fogok megdöglenni. Erre én az összefoglaló jegyzőkönyvet aláírtam”.*⁷¹

A perújítási eljárás során végső soron a bíróság bizonyítottan látta, hogy nem vagy nem úgy került sor a törvénytelenések elkövetésére, ahogyan azok az 1952-es iratokban szerepeltek. Ennek megfelelően Branislav Doroslovačkit a kémkedés büntette alól bűncselekmény hiányában, a szervezkedés és fegyverrejtegetés vádjában büntethetőséget kizáró oknál fogva,⁷² Ozren Krstonošićet a kémkedés büntette alól bűncselekmény hiányában, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel büntette alól bizonyítottság hiányában, a fegyverrejtegetés büntette alól büntethetőséget kizáró oknál fogva mentette fel. Utóbbit bűnösnek mondta ki ugyanakkor külföldi fizetőeszköz vételi felajánlására vonatkozó kötelezettség megszegésének büntetésében, amiért hat hónap börtönbüntetésre ítélte. A fogságban eltöltött idővel ezt azonban kitöltöttnek vette és Doroslovačkihoz hasonlóan elrendelte azonnali szabadlábra helyezését és közkegyelem folytán a büntetett előlethez fűződő hátrányok alóli mentesülését.⁷³ A bíróság Albert Svetinát a kémkedés büntette miatt emelt vád alól bűncselekmény hiányában, Milutin Stevanovićet a kémkedés vádjá alól bűncselekmény hiányában, a fegyverrejtegetés vádjá alól pedig büntethetőséget kizáró ok, Savo Novakovićot szintén büntethetőséget kizáró ok miatt mentette fel, és rendelte el azonnali szabadlábra helyezésüket.⁷⁴

Ezzel szemben továbbra is bűnösnek mondta ki a bíróság Živorad Todorovićet. Tiltott határátlépés kísérletének és társadalmi tulajdonban lévő vagyontárgy ellopásának büntetésében ezért hat hónap börtönbüntetésre ítélte. A büntetést azonban az eddig fogva tartásban eltöltött idővel teljes egészében kitöltöttnek vette, és elrendelte a terhelt szabadlábra helyezését.⁷⁵ Ügyében a felmentő ítélet meghozatalára csak 1962-ben került sor. Szénási Géza legfőbb ügyész 1962. augusztus 2-án törvényességi óvást nyújtott be az elítélt javára. Indoklásában kiemelte, hogy Todorović 1950-es szökési kísérletének *„tényleges társadalmi veszélyessége az elkövetés idején is olyan minimális volt, hogy emiatt a bűnösség megállapításának és a büntetés kiszabásának mellőzése az egyetlen törvényes intézkedés”.* Rámutatott továbbá arra is, hogy a *„cselekmény elkövetése idején a vádlottat a hatósági szervek még csak ki sem hallgatták, bár arról tudomásuk volt”.* Az ékszíj ellopása kapcsán a bűnösség megalapozását pedig legfőképp azért tekintette megalapozatlannak, *„mert az eljárás anyagából nem tűnik ki, hogy a rendelkezésre álló adatok szerint a hulladéknak számító bőr értéke elérte-e a büntetési értékhatárt, mely a cselekmény elkövetése idején 30 Ft volt.”*⁷⁶ Óvásának a Legfelsőbb Bíróság Elnöki Tanácsa 1962. szeptember 28-án megtartott zárt tárgyalásán 9:2 arányban helyt adott, az 1955. március 7-én kelt ítéletet a *büntetés kiszabása tekintetében törvénysértőnek* mondta ki és büntethetőséget kizáró okból Živorad Todorović felmentése mellett foglalt állást.⁷⁷

A rehabilitálás során a felmentő ítéletek meghozatala és a büntetett előlethez fűződő hátrányok alóli mentesítésen túl a hat emigráns bizonyos anyagi és tárgyi kártérítésben is részesült. Lakáshoz és 40–60 ezer forint készpénzhez jutottak, az állam állta orvosi kezelésük során felmerült költségüket, további juttatásként kétheti üdülésen vehettek részt. Ügyükkel a Minisztertanácsnál működő rehabilitációs bizottság, Albert Svetina esetében az MSZMP illetékes bizottsága is foglalkozott. Őt és Savo Novakovićet a Központi Ellenőrző Bizottság 1955. szeptember 7-i ülésén visszahelyezte párttagsága jogaiba.⁷⁸ Aznap kelt és a Fővárosi Bíróságnak címzett átiratában az igazságügyi minisztérium arról tájékoztatta a bíróságot, hogy az Elnöki Tanács 1955. szeptember 5-én hozott határozatában az ekkor már szabadlábon lévő Paula Krstonošić börtönbüntetésének hátralévő részét kegyelemből elengedte.⁷⁹ Habár a Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökségét később is foglalkoztatta Stevanović esetleges

újbbóli felhasználása, B-dossziéját tanulmányozás, illetve tanulmányozás és adategyeztetés céljából 1971 júliusában és 1972 januárjában is felvették; alkalmazásától végül mindkét esetben eltekintettek.⁸⁰

Szabadon engedésüket, rehabilitálásukat követően a tanulmányban szereplő emigránsok – a jugoszláv kolónia más tagjaihoz hasonlóan – minimális politikai feladatot töltöttek be. A hatalom számára a gyakori megtorpanásokkal együtt lassan és fokozatosan normalizálódó jugoszláv–magyar állam-, majd pártközi kapcsolatok alakulásában a legtöbbször továbbra is szélsőbalos, sztálinista nézeteket valló politikai emigránsok inkább zavaró tényezőt jelentettek, háttérbe szorításukra mind a magyar, mind a jugoszláv vezetés tudatosan törekedett. Az ún. „jugoszláv forradalmi” emigráció 1948-at követően, a szovjet–jugoszláv konfliktus eszkalálódása során játszott meghatározó szerepet a két ország kapcsolatának alakulásában, főként a jugoszlávellenes propaganda terén. Egyéni szerepük azonban ekkor sem volt mérhető a Tito-ellenes kirakatperben elítélt és kivégzett Rajk Lászlóéhoz, sem a Rajk-perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt Lazar Brankovéhoz, akiből a magyarországi jugoszláv politikai emigránsok potenciális vezetője válhatott volna. Talán a fentieknek is betudható, hogy ők érdemi felülvizsgálatára sem az elsők között került sor.

A szovjet–jugoszláv normalizálódás az emigránsokat általánosságban is új helyzet elé állította. Illúzióikkal leszámolva szembe kellett nézniük a megváltozott valósággal, és megoldást kellett találniuk a „menni vagy maradni” dilemmájára. Az emigránsok nagy többsége, joggal tartva az esetleges meghurcoltatástól, nem tért vissza Jugoszláviába, már meglévő magyar állampolgárságukkal választott hazájukban, a magánélet keretei között keresték boldogulási lehetőségeiket. 1955–1958 között legálisan, útlevéllel mindössze tíz emigráns tért haza, köztük Ozren Krstonošić és Branislav Doroslovački. Illegálisan, az 1956-os forradalom alatt Živorad Todorović is elhagyta az országot; az állambiztonsági szervek illetékesei szerint ő is Jugoszláviába tért vissza. A hazatérés gondolata Savo Novakovićet és Milutin Stevanovićet is foglalkoztatta, a kapcsolatot fel is vették a budapesti jugoszláv külképviselettel, de végül nem éltek a lehetőséggel.⁸¹ Annak ellenére, hogy az egykori politikai menekültekről az állambiztonsági szervek a későbbiekben is készítettek összefoglaló jelentéseket, egyéni sorsuk alakulása lassanként kikerült a megfigyelték fő áramlatából. Boldogulásuk a nagybetűs Történelemből végérvényesen visszakerült a magánélet szférájába.

---

¹ A Magyarországon élő jugoszláv politikai emigránsok történetével (1948–1956) kapcsolatos kutatásaimat az Országos Tudományos Kutatási Alap posztdoktori ösztöndíja (OTKA PD 108386) finanszírozza. Ezúton is köszönetet szeretnék mondani Gyarmati Györgynek a tanulmánnyal kapcsolatos építő kritikai észrevételeiért.

² ÁBTL 2.1. IV/30-a. 26.

³ Krstonošićet 1952. március 27-én, Branislav Doroslovačkit és Albert Svetinát másnap, március 28-án tartóztatták le.

⁴ ÁBTL 2.1. IV/46. 61. és IV/47. 4.

⁵ ÁBTL 3.1.9. V-88800/1. 9–11., 130. és V-888000/2. 113.

⁶ Az Államvédelmi Hatóság kimutatása szerint 1950-ben 91, egy évvel később 66 jugoszláv ügynököt fogtak el. A Határőrség Országos Parancsnoksága 1951. évi kimutatása némileg több, 74 UDB-ügynök elfogásáról tesz említést, közülük 63-at a magyar–jugoszláv határon kapcsoltak le. Egy évvel később a határon be- és kifelé összesen 83, 1953-ban, az enyhülő légkörnek is betudhatóan 43 UDB-ügynököt fogtak el a határőrök. Lásd ÁBTL A-2127/24. 170–179., ÁBTL 3.2.5. O-8-014/4. 226., MNL OL XIX-B-10. 1951. 18. doboz 349. ö. e., 1952. 17. doboz. 314. ö. e. és 1953. 15. doboz. 190. ö. e.

⁷ Branislav Živkov vonatkozó feljegyzései dátum nélkül készültek, azt a Milutin Stevanovićről vezetett vizsgálati dosszié (ÁBTL 2.1. IV/45.) 1949. október 3. és 1949. október 12. között keletkezett iratai közé szerkesztették.

⁸ ÁBTL 2.1. IV/45. 26. és 27.

⁹ Stevanovićet 1949 októberétől kezdve egészen előzetes letartóztatásba helyezéséig szinte folyamatosan megfigyelték. Brankov unokaöccsén kívül az ÁVH legkevesebb öt további ügynökét („Magda”, „Iván”, „Szabó”, „Kovács” és „Építész”) foglalkoztatta Stevanović kapcsán. 1952. január 16-tól kezdve gyakorlatilag állandó külső megfigyelés alatt tartották. Erre vonatkozóan lásd: ÁBTL 2.1. IV/45. dosszié vonatkozó iratait.

¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-51967. 20.

¹¹ ÁBTL 2.1. IV/45. 21.

¹² ÁBTL 2.1. IV/27. 21–24., 74–76. és 86.

¹³ Uo. 26.

¹⁴ Uo. 15.

¹⁵ Többek között 1951. április 5-én és május 16-án. ÁBTL 2.1. IV/27. 51–52. és 115–116. Május 25-én Boarov 1949. május 19-i jegyzőkönyvi vallomásából készítettek feljegyzést (ÁBTL 2.1. IV/27. 122.), június 11-én pedig összegző jelentést írtak. ÁBTL 2.1. IV/27. 146–149.

¹⁶ ÁBTL 2.1. IV/27. 53–59.

¹⁷ Uo. 263.

¹⁸ Uo. 162–168.

¹⁹ Leghamarabb, 1952. augusztus 22-én Krstonošić ügyében készült el a gyanúsított jegyzőkönyv, amit három nappal később Savo Novaković, Albert Svetina, Milutin Stevanović és Živorad Todorović jegyzőkönyve követett. Végül, augusztus 26-án a Branislav Doroslovačkira vonatkozó jegyzőkönyv is elkészült. ÁBTL 2.1. IV/27. 370., IV/30-a. 7-8., IV/45-a. 7–9., IV/46. 8–10., IV/47. 6–8. és IV/9. (V-85138) 9–11.

²⁰ ÁBTL 2.1. IV/47. 4. és IV/30. 4.

²¹ ÁBTL 2.1. IV/47. 24–29. és IV/30-a. 15.

²² ÁBTL 2.1. IV/27-a. 10.

²³ ÁBTL 2.1. IV/9. (V-85138).

²⁴ ÁBTL 2.1. IV/45-a. 20. és IV/46. (V-85138). 20.

²⁵ ÁBTL 2.1. IV/30. 9.

²⁶ A hatályos magyar törvények mind a tiltott határátlépést, mind annak kísérletét államellenes bűncselekménynek tekintették, amely súlyos büntetőjogi következményeket vont maga után. Már önmagában a tiltott határátlépés kísérlete is öt évig terjedő szabadságvesztéssel volt sújtható. A kiszabott büntetési tételek rendre a maximumhoz voltak közeliek (a bíróságok általában 3-4 évig terjedő szabadságvesztést róttak ki büntetésül), ami egyértelműen jelezte az elrettentésre és a megtorlásra irányuló törvényalkotói szándékot. Jobst, 2015: 80–81. A vonatkozó 1948. évi XLVIII. törvény szövege elérhető: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8330><http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8330>, (utolsó letöltés: 2015. április 27.)

²⁷ ÁBTL 2.1. IV/47. 29.

²⁸ Az elsőfokú tárgyalás Živorad Todorović esetében bizonyíthatóan mindössze 15 percig tartott. Az arról készített jegyzőkönyv szerint 9.15-kor kezdődött és fél 10-kor már véget is ért. ÁBTL 2.1. IV/47. 24. Savo Novaković pedig azt hangsúlyozta a perújrafelvétel során, hogy az alapeljárásban első fokon lefolytatott tárgyalás ügyében mindössze 3 percig tartott. ÁBTL 2.1. IV/30-a. 53/21.

²⁹ ÁBTL 2.1. IV/9. 13. és 13/2.

³⁰ ÁBTL 2.1. IV/27. 370. A jugoszlávok (először főként az OZNA emberein keresztül) 1945 tavaszától bizonyíthatóan megkezdték a magyar háborús bűnösök elfogását. Ehhez a SZEB szovjet missziójától is segítséget kaptak. A. Sajti, 2004: 339-340. A háborús bűnök kiadatásával kapcsolatban lásd még: Galántha, 2009: 177–202.; A. Sajti, 2009: 89–109.; Vukman, 2011: 963–965.

³¹ ÁBTL 2.1. IV/9. 14–15., 20. és IV/27. 370. és IV/27-b. 17.

³² ÁBTL 2.1. IV/46. 17.

³³ ÁBTL 2.1. IV/45-a. 4. és 9.

³⁴ ÁBTL 2.1. IV/27. 370. Doroslovački állítólag Nikola Smičanić őrnagytól kapta a pisztolyt. ÁBTL 2.1. IV/9 (V-85138). 14.

³⁵ Ozren Krstonošić esetében mindössze az jelentette a kapcsolatot Vidovićyal, hogy a külföldi fizetőeszköz beszolgáltatásának elmulasztása vádpont alapját képező 508 amerikai dollárt az „álemigráns” Vidovićtól kapta. ÁBTL 2.1. IV/27-a. 12. Valójában a pénzt Brankov vitte magával emigrálásakor a jugoszláv követség épületéből.

³⁶ ÁBTL 2.1. IV/47. 18.

³⁷ Uo. 11–20.

³⁸ ÁBTL 2.1. IV/45. 57.

³⁹ Uo. 100.

⁴⁰ Uo. 113–114.

⁴¹ Ozren Krstonošićen és Milutin Stevanovićen túl „hírszerzőgyanús” tevékenységével kapcsolatban 1951-ben az ÁVH Branislav Doroslovačkira és Albert Svetinára is személyi dossziét nyitott. A dossziényitás pontos dátuma azonban nem ismert. A személyi dossziék 1964-es megsemmisítési javaslatából sajnos az sem derül ki, pontosan mi húzódohatott meg a dossziényitások hátterében. ÁBTL 2.1. IX/42. 82. és IX/43. 9.

⁴² ÁBTL 2.1. IV/9. (V-85138). 19.

⁴³ ÁBTL 2.1. IV/27-a. 12.

⁴⁴ ÁBTL IV/45-a 15., IV/46. 15. és IV/47. 10.

⁴⁵ ÁBTL 2.1. IV/9. 19.

⁴⁶ Az utolsó szó jogán emlegetett broszúra valóban megjelent nyomtatásban. A *Tito-klikk népellenes kultúrpolitikája* címmel a Művelt Nép Könyvkiadó adta ki 1951-ben.

⁴⁷ ÁBTL 2.2. IV/27-b. 20.

⁴⁸ ÁBTL 2.1. IV/30-a. 15.

⁴⁹ ÁBTL 2.1. IV/47. 41.

⁵⁰ ÁBTL 2.1. IV/9. (V-85138) 59., IV/27-a 16., IV/30-a. 15. és IV/45-a. 48. Branislav Doroslovački ügyében a Legfelsőbb Bíróság eredetileg szintén november 10-én tárgyalta volna a benyújtott fellebbezéseket. Az általam átnézett iratokban nem találtam arra vonatkozó konkrét adatot, hogy erre végül miért csak egy héttel később került sor. ÁBTL 2.1. IV/9. (V-85138) 50. Albert Svetina esetében a feljebbviteli tárgyaláson a közvádó visszavonta a korábban benyújtott súlyosbítási kérelmét. ÁBTL 2.1. IV/46. 46.

⁵¹ Bálint 1952. augusztusi újbóli átjövételére vallomásaiban és a feljegyzésekben eltérő napokat (augusztus 21. vagy augusztus 27.) találhatunk. ÁBTL 3.1.9. V-88800/1. 11. és ÁBTL 3.1.9. V-88800/2. 25.

⁵² Erre utal az a Vajda őrnagy elvtárs részére 1952. október 10-én írt feljegyzés, amelyben annak készítője szorgalmazta, hogy Bálint László elfogása kapcsán rá kell mutatni az ügy „nemcsak magyar, hanem nemzetközi vonatkozású jelentőségére és arra, hogy milyen csapást jelenthet ez a titóisták és megbízóikra, az imperialistákra, ha a feladatot jól oldjuk meg.” A vizsgálatnak arra is rá kell mutatnia, hogy „ez az első ilyen kifejezett és tárgyi bizonyítékokkal bőségesen alátámasztott terrorista ügy, amelyik bizonyítja, hogy kik akarnak háborút és milyen módszerekkel dolgoznak a túloldalon a fasiszták”. ÁBTL 3.1.9. V-88800/1. 127. A *Naše novine* 1952. november 20., november 27. és december 4-i számában terjedelmes cikkekben számolt be a nyilvános tárgyalásról, a perben hozott ítéletről, valamint az azt követő magyar–jugoszláv jegyzékváltásról.

⁵³ Lásd különösen a Murai Rezsek Frigyes 10. kihallgatásán, 1953. április 25-én elhangzottakat. ÁBTL 3.1.9. V-111723. 88.

⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V-116876. 35–36.

⁵⁵ Doroslovački 1954. augusztus 15-én 9 oldalas, Krstonošić egy nappal korábban részletes, mintegy 30 oldalas életrajzot írt az egykori követségi titkárról. Augusztus 26-án és 27-én először Krstonošićet, majd Doroslovačkit ki is hallgatták, a vallatótisztek az előbbi esetében Brankov állítólagos kémtevékenységére és emigrálásának körülményeire, Krstonošić esetében Brankov emigrálásának körülményeire és Miloš Mojić meggyilkolásában játszott szerepére kérdezték rá. ÁBTL 2.1. I/109. 159–167., 226–255. és I/109-a. 322–324. és 329–330.

⁵⁶ ÁBTL 2.1. I/109. 233–235., 243–244. és 250.

⁵⁷ ÁBTL 2.1. IV/45. 197/3. és IX/63. 81.

⁵⁸ ÁBTL 2.1. IX/63. 67. és 79.

⁵⁹ Uo 79. és 81. „Dorozsmai Balázs” B.67240. számú, 157 számozott lapot tartalmazó dossziéját 1974. szeptember 14-én megsemmisítették. Uo. 80.

⁶⁰ ÁBTL 2.1. IV/45. 197/3. és 2.1. IX/63. 67. A „Szalkai Márton” fedőnevű ügynök B.54189. számú, 129 lapból álló dossziéját a hatóságok 1974. augusztus 15-én megsemmisítették. Uo. 68.

⁶¹ ÁBTL 2.1. IV/30. 46.

⁶² Uo. 42–45.

⁶³ Bebrits Annának 1952. április 6-án írt leveléből kiderül, mindössze annyit tudott, hogy férjét két revolver és általa nem ismeret mennyiségű amerikai dollár birtoklása miatt tartóztatták le. MNL OL M–KS 276. f. 98. cs. 143. ó. e. 12.

⁶⁴ ÁBTL 2.1. VII/24. 8-9.

⁶⁵ Uo. 111.

⁶⁶ A felülvizsgálat buktatóit, összefüggéseit a párteliten belüli hatalmi harcokkal részletesen megvilágítja Zinner, 2014.

⁶⁷ A Domokos József vezette testület reggel 9 órakor Ozren Krstonošić perújítási tárgyalásával kezdte, majd 12.30-tól gyakorlatilag egy-, illetve kétóránkénti ütemezéssel tárgyalta a többi vádlott ügyét: 12.30-kor Milutin Stevanović, 14.20-kor Živorad Todorović, 15.20-kor Savo Novaković, 16.30-kor Branislav Doroslovački és 18.20-kor Albert Svetina perújítási tárgyalása vette kezdetét.

⁶⁸ Az önéletrajzok gépelt fordításai megtalálhatóak: ÁBTL 2.1. IV/9. 3–8. és IV/27. 162–168.

⁶⁹ Mucselov Ivánék megfigyelése pedig azért nem volt kémtevékenységnek minősíthető, „mivel a rendelkezésre álló tényállás szerint ezen jelentés nem képzett olyan adatot, amelyek államtitkot vagy más olyan adatot tartalmaznának, amelyek a magyar állam érdekét sértették vagy veszélyeztették”. ÁBTL 2.1. IV/9. 15–16.

⁷⁰ ÁBTL 2.1. IV/46. 69.

⁷¹ ÁBTL 2.1. IV/27-b. 90/2.

⁷² ÁBTL 2.1. IV/9. 90.

⁷³ ÁBTL 2.1. IV/27-a. 33.

⁷⁴ ÁBTL 2.1. IV/30. 47., IV/45-a. 76. és IV/46. 86.

⁷⁵ ÁBTL 2.1. IV/47. 61

⁷⁶ ÁBTL 2.1. IV/47-a. 3.

⁷⁷ Uo. 22–23.

⁷⁸ ÁBTL 2.1. IX/24. Kimutatás az 1956 előtt rehabilitált személyekről.

⁷⁹ ÁBTL 2.1. VII/24. 188. Az 1954. szeptember 16. óta előzetes letartóztatásban lévő Krsztonosity Paula ügyében első fokon a Budapesti Fővárosi Bíróság 1955. június 22-én, már férje szabadulása után hozott ítéletet, és külföldi állam

---

megbízottja részére adatközléssel elkövetett folytatólagos hűtlenség büntetében 4 év börtönre ítélte, továbbá szülői jogainak gyakorlását kivéve 5 évre eltiltotta egyes, törvényben felsorolt jogainak gyakorlásától. Nem nyilvános fellebbezési tárgyaláson a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága 1955. augusztus 31-én a büntetést egy évre mérsékelte. ÁBTL 2.1. VII/24. 176. és 199.

⁸⁰ ÁBTL 2.1. IV/45. 197/5. és 197/6.

⁸¹ ÁBTL 3.1.5. O-6021/21. 26., 47–48. és 147–148.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga

I/109.	Brankov Lázár
I/109-a.	Brankov Lázár és Boarov Zsivkó
IV/9.	Doroszlovacski Braniszláv
IV/27.	Krsztonosity Ozren
IV/27-a.	Krsztonosity Ozren
IV/27-b.	Krsztonosity Ozren
IV/30.	Novakovity Szávó
IV/30-a.	Novakovity Szávó
IV/45.	Sztevanovity Milutin
IV/45-a.	Sztevanovity Milutin
IV/46.	Szvetina Albert
IV/47.	Todorovics Zsivorád
VII/24.	Krsztonosity Ozrenné
IX/24.	Kimutatás az 1956 előtt rehabilitált személyekről
IX/42.	Személyi dossziék megsemmisítésére javaslatok
IX/43.	Személyi dossziék megsemmisítésére javaslatok
IX/63.	Javaslat a „B” dossziék rendezésére, megsemmisítésére

3.1.5. Operatív dossziék

-
- O-6021/21. Jugoszláv politikai emigránsok
- 3.1.9. Vizsgálati dossziék
- V-51967. Zsivkov Broniszláv
- V-88800/1. Bálint László és társai
- V-88800/2. Bálint László és társai
- V-111723. Murai Rezsék Frigyes és társai
- V-116876. Gálics (Gálity) József és társai
- 3.2.5. Operatív dossziék
- O-8-014/4. „Ordasok”. Jugoszláv titkosszolgálati szervek

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

276. f. MDP központi szervei
98. cs. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya
- XIX-B-10 Határőrség Országos Parancsnoksága

Sajtó

Naše novine, 1948–1952

Hivatkozott irodalom

- A. Sajti, 2004
A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, Napvilág.
- A. Sajti, 2009
A. Sajti Enikő: Jugoszláv kommunista káder a külügyben, 1945–1948: Rex József. *Forrás*, 7–8. sz. 89–109.
- Galántha, 2009
Galántha Gergely: Adalékok a délvidéki háborús bűnösök Jugoszláviába irányuló kiadatási eljárásához. *Limes*, 2. sz. 177–202.
- Jobst, 2015
Jobst Ágnes: *A Stasi működése Magyarországon. A keletnémet és a magyar állambiztonság kapcsolata 1955–1989*. Budapest, Jaffa.
- Vukman, 2011

Vukman Péter: „Tito és Rankovics bizalmi emberei”: Rajk László és Lazar Brankov.
In *Magyarország és a Balkán a XX. században. Tanulmányok*. Szerkesztette: A. Sajti
Enikő. Szeged, JATEPress. 197–213.